

19-20-ci əsr Qazax ədəbiyyatının yaranmasında və inkişafında dövrünün ən görkəmli şəxsiyyətlərindən biri olmuş Abay Kunanbayevin xidmətləri böyükdür.

İlk təhsilini doğma vətəninə alan Abay 9 yaşında atası onu Semipalatinsk şəhərində yerləşən müsəlman mədrəsəsinə aparır. Bir müddət orada təhsil alan Abay təhsil səviyyəsi ilə razılaşmıyaraq özbaşına rus məktəbinə keçir. Atası-Kunenbay Uskenbaev oğlunu özünün varisi kimi görmək istədiyindən onu məktəbdən ayırır və öz yanında idarəetmə işlərini öyrətməyə başlayır. Abayın mürəkkəb məhkəmə işlərinin icrasında daimi iş-tirək, məhkəmə icraçılarının belə-ğətli şifahi nitqi, ağıl və bacarıq nümayiş etdirməsi, atasının elçisi kimi

təkan verdi. Şair Kokbay Janatayuli, Arip Tanirbergenov, Aset Naymam-betov kimi istedadlı gəncləri öz ətrafında toplayaraq təhsil, mədəniyyət və incəsənəti təbliğ edir, böyük poeziya dünyasına yol açır. "poeziya dilin hökmdarıdır..." - deyən Abay, özü poeziyanın hökmdarı idi. Və "yalnız öz atasının, öz xalqının deyil, bütün bəşəriyyətin oğlu" idi.

Məlum olduğu kimi, Abayın sağlığında şeirlərindən yalnız bir neçəsi çap edilmiş və heç bir kitabı nəşr olunmamışdır.

Onun əsərlərinin

qorunub saxlanması qazaxların şifahi xalq yaradıcılığı, tarixi-qəhrəmanlıq dastanları, lirik-epik əsər-

Şərq (Nizami, Füzuli, Sədi, Firdovsi, Nəvai, İbn Sina və s.) və Qərbin (Şiller, Bayron, Höte, A.Dümarus ədəbiyyatı vasitəsilə-müəllif) klassik ədəbiyyatını öyrənən Abay özü də bilmədən yeni ədəbiyyat yaratdı, qazax dili sanki yeni bir şəkildə səsləndi, yeni cəhətlər, yeni dərinliklər meydana çıxdı. Abayın əsrləri dərin lirizim, yumşaq humor, pis niyyətləri üzə çıxarmaq, yaxşılıqları görmək və eşirmək fikirləriylə, 1000 illərdir ucu-bucağı görünməyən yovşan ətirli çöllərə, xalqına sonsuz sevgi ilə doludur. Onun "Masqut", "Fəsil", "Gözümün qarası", "Esken-dir", "Qara gözlər", "Qalın duman", "Qara söz" və digər əsərləri təkcə Qazaxıstanın deyil, həm də dünya ədəbiyyatının klassik əsərləri sırasına

Göndərdim mədrəsəyə, tapsınlar orda şöhrət, Qazansın el içində onlar biliklə hörmət.

"Elmsiz nə bu dünyada, nə o dünyada xeyir yoxdu", "Ağlına görə şöhrət qazanmış kəndli, başına xoşbəxtlik taci qoyulmuş çardan yüksəkdə", "Dünyanı bilik idarə edir" kimi fikirlər Abay yaradıcılığında ən əsas mövqedə dayanır. Abay maarifçi fikirləri ilə Qazağıstanda pedaqogikanın inkişafına böyük təkan vermişdir. O, elmin xalqılığına xüsusi önəm verirdi. Abayın fikrincə elm demokratik bir xüsusiyyətə sahib, hamı üçün eyni və hər kəs tərəfindən qəbul ediləbilən olmalıdır. Böyük şair bir çox görkəmli pedaqoqlardan da dediyi kimi, insanın xarici görkəminə deyil, müdrikliyinə, dərrakəsinə diqqət yetirilməli-

ABAY KUNANBAYEVİN "QARA SÖZ"Ü

tez-tez aullara getməsi gələcək şair üçün o qədər də az iş, təcrübə deyildi. Onun qarşısında mürəkkəb bir dünya - qazax cəmiyyətinin müxtəlif təbəqələrinin həyatı, ədalətsizlik və qanunsuzluq, yoxsullar üzərində zəngin zorakılıq bütün çalarları ilə ortaya çıxmış oldu.

Abay qanunsuzluq və patriarxallığın qəddar ənənələri ilə barışmaq istəmədiyindən öz xalqının iqtisadi və mənəvi cəhətdən çıxma və inkişaf yollarını axtarmağa başladı. Abay maarif, bilik və mədəniyyəti ictimai inkişafın qüdrətli vasitəsi hesab edirdi. Gənc şair müasirlərini dərinəndən düşündürən şərlər yaradır. Eyni zamanda o, rus mədəniyyətinin öyrənilməsi ilə söylə məşğul olur, tez-tez Semipalatinsk şəhərindəki kütübləri kitabxanaya gədir və çar mətləbiyyətin yerlərdəki siyasətindən narazı olan rus ziyalıları ilə dostluq edir. Semipalatinskə o, siyasi baxışlarına görə sürgün edilmiş E. P. Mixaelis, S. Qross, N. İ. Dolqoplovla tanış olur. Bu şəxslər yerli mühiti, Asiyanın bu əsrarəngiz diyarını öyrənən əsl maarifçilər idi. Onlar kitabxanalar, oxu zalları açır, kənd və aullarda bilik yayırdılar.

Qabaqcıl rus ziyalıları

İlə birgə işləmək və dostluq, rus ədəbiyyatı ilə daimi məşğul olması Abayın maarifçilik və demokratik ideyalarının formalaşması və inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Demokratik inancları və maarifçilik ideyalarının gücünə olan inamı Abayın poeziyasının milliliyi və realizmi ilə izah olunur.

Abay klassik Şərq poeziyasını bilir və qiymətləndirirdi. Kitablara olan vurğunluğu, təhsilə sonsuz həvəsi Puşkin və Lermontov, Tolstoy və Şedrin, Belinski və Çernışevski kimi şəxsiyyətlərin fikirləri ilə tanış olmasına, onların fikri dünyasına daxil olmağa və təcrübələr etməyə imkan vermişdi. O, XIX əsr rus ədəbiyyatının təmsil janrında öz sözünü demiş Krılovun bezi təmsillərini, A.S.Puşkinin "Evgeni Onegin" əsərini, M.F.Lermontovun otuzə yaxın şeirini qazax dilinə çevirmişdir.

Qazax xalqının azadlığı və inkişafı üçün narahat olan şairin yaradıcılığı getdikcə xalqı arasında sevilib dəyər verilir. Bir çox gənc şair və yazıçıların onun əhatəsinə toplanıb, onun fikirlərindən, əsərlərindən örnək alması gələcəkdə Qazax ədəbiyyatının tanınmış şəxsiyyətlərindən olmasına

(175-illiyi münasibətilə)

lər, poetik nağıllar, ağızdan-ağıza, nəsil-dənəsilə ötürülən mətnlərin müstəsna rolu olmuşdur. Şairin çox şeir və poemaları əzbərdən öyrənilərək xalq arasında yayılır, Abayın pərəstişkarları isə bunları yazır, sistemləşdirir və surətlərini yayırdılar. Abay poeziyası - bu, sosial-siyasi, satirik, fəlsəfi, təbiət təsviri, məhəbbət lirikası, dostluq, poeziya və elm kimi geniş sahələri əhatə edən bir "dün-yə"dır. Abay, qazax-Avropa ədəbi əlaqələri tarixində rus, polyak, alman və ingilis klassiklərinin poetik tərcümələri ilə xüsusi bir səhifə yazdı. M. Lermontovun incə lirikası, A.S.Puşkinin şirin dili, İ. Krılovun satirası, Y. Polonski və A. Mitskeviciin zərifliyi Abayın poetik dühasına tabe oldu.

Əlixan Bükeyxanov "Semipalatinsk xəbərləri" qəzetinin 1905-ci il sayında yazırdı: "Qazaxların tarixinin nə erkən, nə də sonrakı dövrlərində mənəvi böyüklüyünə görə onu üstələyən şairin adı məlum deyil".

Filosof, şair və alovlu vətənpərvər olan Abay öz xalqının qüsurlarını amansızcasına açmışdır. Onu həmvətənlərinin cəhəli və sosial bəlalər çox ağrıdırdı. "Qazax hələ ayaqları üstündə möhkəm dura bilmir." "Niyə?" - sualı Abayın "Qara söz"ündə bir neçə dəfə səslənir. Və bu gün hər zamanından daha aktualdır. "Ağıl olmasaydı, din nəyə əsaslanardı? Yaxşı və pis Allah tərəfindən yaradılıb, lakin o, onları etmir", - deyər Abay yazır. "Niyə biz keçmiş zamanlardan olduğumuz kimi, həsəd və xəsislik doluyub, başqalarında yaxşıluq görmək istəmirik, öz qardaşlarımızın yaxşı təfərriflərini görmədən peyğəmbəri başqa ölkələrdə axtarıq? Abay təəccüblənir: "Niyə bəyin oğlu yoxsullaşanda oğurluqdan utanmır, başqa bəyə qulluq etməyi isə özünə utanc sayır?"

daxil oldu. Abay Kunanbayev 200-ə yaxın şeir, 3 poema və 45 nəsr əsərinin müəllifidir.

Abay sanki qaranlığa işıq saçan bir çıraq-maarif, mədəniyyət, inkişaf, işıqlı gələcəyə çağırış idi. "Abay öz fəlsəfi kəlamlarında dürüstlük, həqiqət, ədalət, ağıllıq, vicdan, şərəf, dostluq və s. mənəvi kateqoriyaları təhlil edir. Abayın fikrincə, vicdan insanın ən dəyərli mənəvi keyfiyyətlərindən biridir və utanc, abır-həya kimi mənəvi anlayışlarla sıx bağlıdır. Abayın mənəvi tərbiyə məsələlərində əsas bələdçiləri vətənpərvərlik, humanizm, beynəlmillətçilikdir."

Ömrün əvvəli istidir, sonu isə soyuq, Əvvəli oyun, o biri tərəfi dərdə yaxın. Yaxşı məhniyi dinləsən kasıb gözüylə, Ömür nur saçar, su kimi sakın.

Abay öz yaradıcılığında ən yüksək insani keyfiyyətləri, ən yüksək mədəniyyət anlayışını xalqının yaradıcı iş azadlığı və maariflənməsi ilə əlaqələndirir. O, ictimai əməyin xeyirini anlayır və diqqət mərkəzində saxlayırdı. Şairə görə, zəhmət zehni qabiliyyətləri oyadır və təkmilləşdirir, möhkəm maddi vəziyyət təmin edir və müsbət mənəvi keyfiyyətləri formalaşdırır. A. Kunanbayev gənclərin tərbiyəsində ailə tərbiyəsinə xüsusi əhəmiyyət verirdi. Onun fikrincə, ilk və ən əsas tərbiyəçi və müəllimlər valideynlərdir.

O, cahillik və qaranlıqla dolu bir vaxtın

gənclərin inşa edəcəyi parlaq bir dünya ilə əvəz olunacağına inanırdı. Abayın pedaqoji baxışlarının açılmasında T. Tajibayev, K. Yarıkbayev, X. Suyunşaliyev, A. Kazıbayev, E. Nildibayev, A. Sembayev, S. Srimbetov və s. Qazaxıstan alimlərinin əsərlərini qeyd etmək lazımdır. Abay müəllimin, ustadın pedaqoji bacarığının əsas əlamətlərinin qətiyyət, yüksək pedaqoji mədəniyyət, ağıl, mehribanlıq, pedaqoji istedad, xoş məramlılıq olduğuna inanırdı. Müəllim, tərbiyəçi Abayın fikrincə, insana təsir edən bütün amillərdən-aile, mühit, ünsiyyət-dən ağıl və bacarıqla istifadə etməlidir.

Ən böyük sevincimiz: uşaqlardır, uşaqlar, Bildim ki, oxumaqla olacaqlar baxtiyar.

"Qara söz" onun inancı,

kəşfləri, məyusluqları, ümumiləşdirmələri və ümumiyyətlə həyatının, mühiti və zamanın hökümüdür. "Qara söz"ün strukturu, janr xüsusiyyətləri, oxucuya şəxsi müraciəti, ayrı-ayrı "söz" (fəsil) kontekstində seçilmiş konkret mövzuya müraciəti dünya ədəbiyyatı və fəlsəfəsinin mühüm əsərlərindən birini xatırladır. Bu, Böyük Çölün dahi oğlu Abay qədər ömür sürmüş fransız yazıçısı və İtibah dövrünün filosofu olan Mişel Montenyenin (1533-1592), "Təcrübələr" əsəridir.

Mişel Montenyenin məşhur "Təcrübələr" əsərinin girişi ilə böyük şair Abay Kunanbayevin "Qara söz"lərinin "Giriş"i sanki eynilik təşkil edir: "... Bu, səmimi kitabdır, oxucu. O, sə-nə lap əvvəldən xəbər verir ki, ailə və şəxsi məqsədlərdən başqa, qarşıma heç bir məqsəd qoymamışam. Mən nə sənin xeyirini, nə də öz şöhrətim haqqında heç düşünməmişəm belə. Mənim gücüm bu tapşırıq üçün kifayət deyil... Beləliklə, kitabımın məzmunu mənəm, bu isə heç də sənin asudə vaxtını belə yüngül və əhəmiyyətsiz bir şeyə verməyiniz üçün səbəb deyil. Əlvida!.."

"Yaxşı və ya pis yaşadım, amma çox işlər görüldü: mübarizədə və çəkişmələrdə, məhkəmələrdə və mübahisələrdə, əzab və narahatlıq içində ahlı yaşa çatdım, gücdən düşərək və hər şeydən doyaaraq əməllərimin acizliyini və boşluğunu kəşf etdim, varlığımın alçaldıcı xüsusiyyətinə əmin oldum. İndi nə ilə məşğul olum, həyatımın qalan hissəsini necə yaşayım? Sualımın cavabını tapa bilməməyim məni çox narahat edir...

... Xalqı idarə edim? Xeyr, xalq idarələnməzdir. Qoy, bu yükü boy-nuna götürən sağalmaz xəstəliyə tutulmaq istəyən birlə və ya ürəyi soyu-mamış bir gənc olsun. Allahım, məni bu ağır yükəndən qoru...

... Nəhayət qərar verdim: kağız və mürəkkəb bundan sonra təəssüf olacaq, düşüncələrimi yazacağam. Hər kim onların içində özünə lazımlı sözü tapsa, qoy yazsın və ya yadda saxlasın. Sözlərim insanlara lazım olmayacağına, mənimlə də qalacaqlar. İndi başqa heç bir narahatlığım yoxdur",- deyər Abay "Qara söz"lərin əvvəlində yazır.

Göyərçin Abidqızı